
STUDJI AMBJENTALI **SILLABU TA - ES (2021)**
SEC 13

SILLABU

ĊES 13 STUDJI AMBJENTALI

Syllabus Addendum

Tibdil għas-Sessjoni tal-Eżamijiet tal-MATSEC 2021

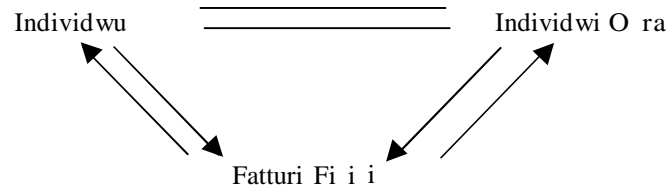
Bidliet fil-Kontenut tas-Sugġett	Dan il-kontenut mhux se jiġi eżaminat: Minn Tema 1 – Ix-Xmajjar Minn Tema 2 - L-Immaniġġjar tal-Iskart Minn Tema 5 - L-Implikazzjonijiet Soċjali tax-Xogħol Minn Tema 6 - L-Iżvilupp Kostituzzjonali f' Malta; Malta fl-Unjoni Ewropea
Bidliet fil-Coursework	Il-11-il sena – Il-‘fieldwork’ mhux se jiġi eżaminat; il-marki se jingħataw kollha.
Bidliet fil-Karta tal-Eżami	L-Ewwel Karta – Taqsima A: HMISTAX -il mistoqsija biex jagħzlu tnax. It-Tieni Karta – Għal kull sezzjoni hemm TLIET għażliet minflok tnejn.

MATSEC Examinations Board

October 2020

Introduzzjoni

F'dan is-sillabu t-terminu "ambjent" ifisser is-sett ta' interrelazzjonijiet li jorbtu lill-individwu ma' individwi o rajn u mal-fatturi fi i i ta' madwaru. Is-su ess tal-individwu fl-ambjent tieg u huwa determinat mill-livell ta' armonija bejn dawn l-interrelazzjonijiet.

Din id-definizzjoni timplika li l-g allie ma g andhom jittrattaw dan is-su ett b'mod olistiku u mhux joffru lill-istudenti tag hom lista ta' fatti mhux relatati ma' xulxin. L-g allie ma huma mitluba sabie x jorbtu flimkien l-aspetti ambjentali kollha, imsemmija aktar 'l quddiem, allie b'hekk ting ata idea aktar ara ta' l-interazzjonijiet li je istu bejn il-fatturi kollha li jsawru l-ambjent.

L-a jar mod li bih jista' jkun ittrattat dan is-su ett hu permezz ta' approw interdixiplinarju li fih g allie ma ta' diversi su etti jag tu s-sehem tag hom sabie x ting ata dehra s i a tal-aspetti differenti li j addan fih l-ambjent Malti. Biex dan ikun possibbli, it-time-table trid tkun strutturata b'mod li tiffa ilita din il-flessibilita'.

G alkemm hu mistenni li l-kandidati jsiru aktar mid la ta' dak kollu li hu Malti, is-sillabu jfittex li jippre enta dan kollu f'dimensjoni aktar wiesg a, jigifieri f'kuntest Mediterranju. Madanakollu rridu niftakru li biex dan jista' jsir b'mod effettiv, il-kandidati g andhom ikunu aktar konxji ta' l-ambjent immedjat li hemm madwarhom. G alhekk hu ssu erit li, fejn u possibbli, l-aspetti ambjentali msemmija fis-sillabu jkunu relatati mad-dar, mal-komunita', mar-ra al jew mal-belt tal-kandidati li jie du dan is-su ett.

Fl-a arnett, kull forma ta' edukazzjoni ambjentali g andha twassal lill-kandidati biex jipparte ipaw b' mod attiv fil-arsien u l-kura tal-ambjent. Dan hu l-iskop tal-progett msemmi aktar 'l quddiem fis-sillabu. G alhekk hu ssu erit li l-metodolo ija u ata tkun wa da li toffri esperjenza diretta ta' l-ambjent permezz ta' *fieldworks*, diskussjonijiet u tpartit ta' opinjonijiet fil-klassi.

L- G anijiet

L-g an ewlieni ta' dan is-sillabu hu li jnissel u jrawwem fil-kandidati l-g herf, l-abbiltajiet, l-attitudnijiet u l-valuri me tie a sabie x b ala ittadini, jie du sieb, isebb u u jutili aw l-ambjent b'sens ta' risponsabilita' lejn il- enerazzjonijiet pre enti u daww futuri. G alhekk dan is-sillabu jg in lill-kandidati:

- jiksbu t-tag rif, il-valuri, l-attitudnijiet u l-abbiltajiet pratti i me tie a li jghinuhom ikunu kapa i j bassru u j solvu problemi ambjentali billi jipparte ipaw b'mod aktar attiv, risponsabbli u effettiv fil-kura ta' l-ambjent;
- josservaw l-aspetti biofi i i, so jokulturali u ekonomiki ta' l-ambjent naturali u dak uman u b'hekk jaslu jifhmu u jinterpretaw il-kumplessitajiet ta' l-interazzjonijiet li hemm bejniethom;
- ji viluppaw sens ta' risponsabilita' u solidarjeta' billi jifhmu kif azzjonijiet personali u lokali jistg u jkollhom riperkussjonijiet nazzjonali, re jonali u globali.

L - Obiettivi ta' l-E ami

Il-kandidati huma mistennija li:

- a) jiksbu t-tag rif me tie biex ikunu kapa i jifhmu l-problemi ambjentali, b' mod spejali dawkl lokali;
- b) japplikaw l-garfien ta' kun etti ekolo i i u l- iliet miksuba biex janali aw kwistjonijiet ambjentali;
- c) japplikaw l-garfien miksub biex ibassru l-konsegwenzi ta' azzjonijiet u jissu erixxu proposti alternattivi g all-arsien ta' l-ambjent;
- d) jag rfu minn fejn jistg u jiksbu aktar informazzjoni dwar l-ambjent, all i jkun jistg u jiffurmaw perspettiva holistika tal-kwistjonijiet ambjentali;
- e) jifhmu u jikkomunikaw kif aspetti reli ju i, ekonomi i, politi i u sojali tal-kultura Maltija jinfluwenzaw l-ambjent;
- f) jifhmu u jikkomunikaw l-impatt ambjentali ta' azzjonijiet individwali;
- g) jidentifikaw varjeta ta' kwistjonijiet ambjentali ta' natura lokali, nazzjonali, rejonali u globali u l-implikazzjonijiet ekolo i i u kulturali ta' dawn il-kwistjonijiet;
- g) jissu erixxu soluzzjonijiet alternattivi u pratti i g all-kwistjonijiet ambjentali u jaraw l-implikazzjonijiet ekolo i i u kulturali ta' dawn is- surerimenti;
- g) jifhmu l- tie a ta' anali i serja tal-kwistjonijiet ambjentali qabel jittie du de i jonijiet dwarhom;
- h) jifhmu kif diversi opinjonijiet u valuri jaffettwaw kwistjonijiet ambjentali u l- tie a ta' kjarifikazzjoni tal-valuri personali qabel jittie du de izjonijiet dwar l-ambjent;
- h) jifhmu l- tie a ta' azzjoni responsabbli mi - ittadini sabiex jinstabu soluzzjonijiet g all-kwistjonijiet ambjentali;
- i) janalizzaw kwistjonijiet ambjentali kif ukoll l-valuri/opinjonijiet marbutin mag hom f'kuntest ekolo iku u kulturali u jkun kapa i jidentifikaw soluzzjonijiet pratti i g alihom;
- j) juru li huma kapa i li je aminaw, ji araw u anki jbiddu valuri u l-opinjonijiet fid-dawl ta' informazzjoni dida;
- k) je aminaw x'azzjonijiet g andhom jie du b ala ittadini biex isolvu kwistjonijiet ambjentali fid-dawl ta' l-implikazzjonijiet ekolo i i u kulturali tag hom;
- l) jag lu l-a jar azzjoni li jistg u jie du b ala ittadini sabiex isolvu xi kwistjoni partikolari; u
- m) juru kompetenza fil-varjeta' ta' azzjonijiet li jista' jkollhom jie du g all- id tal-ambjent.

L-iskema ta' l-E ami

Il-karta tal-e ami tkun issettjata b' ew lingwi: bil-Malti u bl-Ingli . Il-kandidati jistg u jwie bu kull mistoqsija jew bil-Malti jew bl-Ingli . Madanakollu, ma jistg ux ibiddu l- lingwa fl-istess tweba.

L-Ewwel Karta (45% tal-marka globali) hija obligatorja g all- kandidati kollha. Il-mistoqsijiet f'din il-karta jirriflettu s-sitt temi kollha inklu i fis-sillabu. Il-kandidati jridu jwie bu l-mistoqsijiet KOLLHA. Il-karta tinqasam f' ew taqsimiet.

Taqsim A: (Marki totali: 40) tinkludi mistoqsijiet qosra, minn 9 sa 15-il mistoqsija li jirriflettu s-sitt temi kollha tas-sillabu.

Taqsim B: (Marki totali: 50). Tinkludi ew mistoqsijiet fuq is-sorsi.

Huwa rrakkomandat li l-kandidati jqattg u 50 minuta fuq taqsim A u sieg a u 10 minuti fuq taqsim B.

It-Tieni Karta (40% tal-marka globali). Ikun hemm ew verjonijiet ta' din il- karta: it-Tieni Karta A u t-Tieni Karta B. Il-kandidati jridu juru fuq il-formula tar-re istrazzjoni tag hom liema verjoni jridu jag mlu. Ebda bdil fl-g a la ta' din il-karta ma jit alla jsir wara li jkun g alaq i - mien tar-re istrazzjoni. I - ew verjonijiet jinqasmu fi tliet taqsimiet:

Taqsim A tinkludi ew mistoqsijiet: wa da fuq tema 1 u o ra fuq tema 2

Taqsim B tinkludi ew mistoqsijiet: wa da fuq tema 3 u o ra fuq tema 4.

Taqsim tinkludi ew mistoqsijiet: wa da fuq tema 5 u o ra fuq tema 6.

Il-kandidati jridu jwie bu ERBA' mistoqsijiet b' kollox, mill-anqas mistoqsija wa da minn kull taqsim.

It-Tieni Karta A jkollha mistoqsijiet aktar impenjattivi mill-Ewwel Karta. Il-mistoqsijiet ta' din il- karta jitolbu twebiet ta' natura argumentattiva u analitika u je aminaw l-abbilta` tal-kandidati biex isolvu xi problemi li g andhom x'jaqsmu ma' kull aspekt tal-ambjent. Kull mistoqsija jkollha 20 marka: $4 \times 20 = 80$ marka.

It-Tieni Karta B jkollha mistoqsijiet relattivament inqas impenjattivi minn tal- Ewwel Karta. Il-mistoqsijiet ikunu f'g amla strutturata u jin tie u twe ibiet qosra. Il-mistoqsijiet ikunu ta' natura deskrittiva jew fattwali (mhux ta' natura argumentattiva jew analitika). Ma jkun hemm l-ebda mistoqsija li tin tie twe iba forma ta' esej. Kull mistoqsija jkollha 20 marka: $4 \times 20 = 80$ marka.

Pro ett (15% tal-marka globali)

Dan il-komponent Prattiku jkun assessjat mill-iskejjel matul il-kors ta' studju tal-kandidati. Il-pro etti g andhom ikunu a essibbli fl-iskejjel tal-kandidati g all-moderazzjoni mill-Markers' Panel. L' *assessments* tal-iskejjel g andhom jaslu g and il-MATSEC Examinations Board skond l-avvi li jing ata mill- Matsec Support Unit.

Il-kandidati privati g andhom jissottomettu il-pro etti tag hom lill-MATSEC Examinations Board ghall-assessjar mill-*Markers' Panel* skond l-avvi li jing ata mill-Matsec Support Unit.

Il-kandidati jistg u jissej u g all-*interview* dwar il-pro ett tag hom.

Noti fuq il-Moderazzjoni tal-Pro ett

It-titli tal-pro ett jinsabu fuq is-sit elettroniku tal-MATSEC (sezjoni *Assessment*). Il-kandidat g andu jag el pro ett WIEHED biss.

Il-pro ett g andu jikkonsisti frapport ta' madwar 1500 sa 2000 kelma fuq is-su ett mag ul. Fil-kitba tag hom il-kandidati huma mistennija ji viluppaw is-su ett fi kliemhom u j idu mar-rapport tag hom statisti i, *graphs* u ritratti/disinji addattati (*b'captions* addattati). Filwaqt li l-kandidati huma m e a jag mlu u u mill-letteratura li te isti u mill-Internet g ar-ri erka tag hom, ta' min ifakkarhom li xog ol ikkupjat ikun penali at severament.

Dan ix-xog ol ikollu marka totali ta' 30/200 jew 15% tal-marka globali ta' l-e ami. Waqt il-moderazzjoni tal-pro ett il-*Markers' Panel* iqisu dawn il-punti:

- L-ippjanar u l- inizjattiva tal-kandidati biex ja dmu wa idhom;
- L-i vilupp tax-xog ol li juri l-abbilta' tal-kandidati li jiffa jaw sitwazzjonijiet u nies biex ikunu jistg u jag mlu osservazzjonijiet u ji bru u jassessjaw it- tag rif;
- L-istinkar (*effort*) li jassigura li r-rapport ikun ri ultat ta' idma, osservazzjonijiet u ideat personali;
- Il-kapa ita' li jsir u u minn tag rif, surveys, u statisti i;
- Il-konkluzjoni li turi ideat, osservazzjonijiet u su erimenti li l-kandidati jag mlu b 'ri ultat ta' dak kollu li josservaw u ji udikaw.

Ir-Ri ultati

Il-kandidati li jag lu l-Ewwel Karta u t-Tieni Karta A jistg u jiksbu minn Grad 1 sa 5 (ji ifieri Gradi 1, 2, 3, 4, 5). Min i ib inqas minn Grad 5 jibqa' U (*Unclassified*).

Il-kandidati li jag lu l-Ewwel Karta u t-Tieni Karta B jistg u jiksbu grad li ma jkunx og la minn Grad 4 (ji ifieri, il-Gradi 4, 5, 6, 7). Min ma j ibx Grad 7 jkollu U (*Unclassified*).

L- Ispjega tal-Gradi

L-ispjega tal-gradhi hi indikazzjoni ġenerali tal-livell mill-uqgħ mill-kandidati li ngħataw xi grad partikolari. Il-grad mogħti jiddependi minn kemm il-kandidat ikun la-aqgħ b'mod ġenerali l-Objettivi ta' l-EAMI'.

	Grad 1	Grad 5	Grad 7
	Il-kandidati li jingħataw Grad 1 huma mistennija li juru li għandhom tagħrif u għarfien suffiġenti li jippermettilhom jgħaddu udizzju fuq kwistjonijiet ambjentali lokali. B'mod aktar speċifiku, l-kandidati jridu juru li huma kapaċi li;	Kandidati li jingħataw Grad 5 huma mistennija li juru li għandhom tagħrif u għarfien suffiġenti ta' sensiela ta' kwistjonijiet ambjentali lokali. B'mod aktar speċifiku, l-kandidati jridu juru li huma kapaċi li;	Kandidati li jingħataw Grad 7 x'aktarx li jkunu familjari ma' fatti sempliċi li jippermettulhom jifmhu kwistjonijiet ambjentali lokali ari. B'mod aktar speċifiku, l-kandidati jridu juru li huma kapaċi li;
1	Jiftakru firxa wiegħsa ta' fatti u prinċipi fil-kontenut tas-suġġett mill-oqsma kollha tas-sillabu;	Jiftakru firxa mhux aħin ta' fatti u prinċipi fil-kontenut tas-suġġett;	Jiftakru fatti u prinċipi baċi fil-kontenut tas-Suġġett;
2	Jiftakru kif firxa wiegħsa ta' aspetti reliġjużi, ekonomiċi, politiċi, u soċjali tal-kultura Maltija jinfluwenzaw l-ambjent u jispjegaw il-prinċipi implikati fihom;	Jiftakru aspetti reliġjużi, ekonomiċi, politiċi, u soċjali, sempliċi tal-kultura Maltija li jinfluwenzaw l-ambjent u jispjegaw il-prinċipi implikati fihom;	Jiftakru aspetti reliġjużi, ekonomiċi, politiċi u soċjali sempliċi tal-kultura Maltija li jinfluwenzaw l-ambjent;
3	Juaw tagħrif ta' proċessi u prinċipi soċjali, ekoloġiċi u kulturali f'sitwazzjonijiet familjari, japplikaw għall-sitwazzjonijiet mhux familjari u jifformulaw ipoteżijiet;	Juaw tagħrif ta' proċessi u prinċipi soċjali, ekoloġiċi, u kulturali f'sitwazzjonijiet familjari u japplikaw għall-sitwazzjonijiet mhux familjari;	Juaw tagħrif ta' proċessi u prinċipi soċjali, ekoloġiċi u kulturali f'sitwazzjonijiet familjari;
4	Jiddiskrivu varjeta' ta' kwistjonijiet ambjentali lokali, nazzjonali, reġjonali jew globali u l-implikazzjonijiet ekoloġiċi u kulturali tagħhom u jissu erixxu soluzzjonijiet alternattivi u prattiċi;	Jiddiskrivu varjeta' ta' kwistjonijiet ambjentali lokali, nazzjonali, reġjonali jew globali u l-implikazzjonijiet ekoloġiċi u kulturali tagħhom;	Jiddiskrivu varjeta' ta' Kwistjonijiet ambjentali lokali, nazzjonali, reġjonali jew globali;
5	Jiddiskrivu r-rabtiet bejn fenomeni ambjentali relatati;	Jiddiskrivu r-rabtiet bejn fenomeni ambjentali sempliċi relatati;	Jifmhu r-rabtiet bejn fenomeni ambjentali sempliċi relatati;
6	Jissu erixxu diversi azzjonijiet li jistgħu jidher biex jirrisolvu kwistjonijiet ambjentali u jagħlu l-aħjar azzjoni li tista' tiddaww tal-impatt ekoloġiċi u kulturali tagħha;	Jissu erixxu diversi azzjonijiet li jistgħu jidher biex jirrisolvu kwistjonijiet ambjentali bba' tiffuq l-impatt ekoloġiċi u kulturali tagħhom;	Jissu erixxu diversi azzjonijiet li jistgħu jidher biex jirrisolvu kwistjonijiet ambjentali.

Is- Sillabu

Tema 1: Id-Dinja: id-Dar Tag na

It-Temp u l-Klima:

It-temp u l-klima: id-differenza ta' bejniethom. Fatturi li jaffettwaw il-klima ta' post: latitudni, distanza mill-ba ar, l-irji at komuni u l-g oli ta' l-art. Pro ess li jwassal g ax-xita: xita orografika, b'kurrenti irkulari (*convection*) u iklonika. Kundizzjonijiet tat-temp kaw a ta' anti- ikluni u ikluni f' oni *temperate (depressions)*. Il-qari ta' mapep tat-temp (*synoptic charts*). Karatteristi i klimati i ewlenin ta' dawn ir-re juni prin ipali fid-dinja: il-Mediterran, Foresta Ekwatorjali u De erti S an. Tibdil fil-klima globali: tis in globali/effett serra (CO₂, deforestazzjoni, gas metanu, CFCs). Il- sara lis-saff ta' l- o onu: kaw iet u konsegwenzi ewlenin. Sehem i - ag ag biex jiddiljaw ma' dawn il-problemi ambjentali ta' hawn fuq.

Il-Blat u l- Formazzjoni tieg u:

It-tliet familji ta' blat ji ifieri ignjus, sedimentarju, u metamorfiku. Il-formazzjoni u l-karatteristi i ewlenin tal-blat sedimentarju tal-G ejjer Maltin. L-u u ta' tipi varji ta' blat li jinsabu fil-G ejjer Maltin. Il-fossili jiffurmaw parti mill-wirt nazzjonali tag na. It-tmermir tal-blat: tifrik kaw at mis-sil (*frost shattering*), sfoljazzjoni jew taqxir folja folja, tmermir bijolo iku u kimiku). Il- amrija b ala ri ors naturali vitali. Fatturi li jwasslu g all-formazzjoni tal- amrija. L-erba' komponenti prin ipali tal- amrija: l-g amla (*texture*), il-fond, il-kulur, il-kontenut organiku. Profil sempli i tal- amrija. Tipi ta' amrija li nsibu fil-g ejjer Maltin (amri, Kannella, Bajjad). It-telf tal- amrija: b'kaw iet naturali (xita u ri) u konsegwenza ta' attivitajiet tal-bniedem (deforestazzjoni, art 'il fuq u 'l isfel, rag a ejjed, e awriment tal- amrija, itan tas-sejjie imwaqqg in, u estensjoni ta' siti g all-bini). Il-konservazzjoni u l-immani jar tal- amrija (afforestazzjoni, art favur il-*contour*, rotazzjoni - newba, rag a ikkontrollat, g elieqi mtarr a).

Attività Tettonika:

Ir-re jun tal-Mediterran b ala re jun seismiku. Siti fi dan il-Mediterran fejn ise u t-terremoti u attivita' vulkanika (il-Gre ja, l-Italja, it-Turkija). L-istruttura nterna tad-dinja (il-qalba, il-qoxra, l-mantel - materjal ta' ta t il-qoxra). Attività tettonika: il-kaw a ta' terremoti u l-vulkani. Perikli asso jati ma' terremoti. Attività vulkanika: vulkani attivi, rieqda u estinti. Il-perikli (telf ta' ajj, sara fil-propjeta u l-ambjent naturali) u l-benefi ji (amrija g ammiela, formazzjoni ta' ebel prezzju , ener ija eotermali u attrazzjoni turistika) tal-vulkani.

Il-Ba ar:

L-azzjoni tal-mew (ero joni, arr u depo izzjoni) u l-forom ta' l-art kostali li jirri ultaw: taljiet mill-mew (*wave cut notches*); pjattaformi ffurmati mill-mew /blataforma (*wave cut platforms*); l-irtirar ta' l-irdumijiet (*cliff retreat*); formazzjoni ta' rjus ta' art (*headlands*) u bajjiet; ero joni ta' irjus ta' art li jinkludu g erien, arkati jew nejjet (*arches*), blat maqtug g alih (*stacks*) u stumps. E empji mill-G ejjer Maltin ta' dawn il-formazzjonijiet tal-art kostali.

Ix- Xmajjar:

Elementi li jidhru fil-medda ta' xmajjar (ondoq, kaskati, pjanuri ta' l-g arg ar, meandri u amrija alluvjali). Kaw iet ta' l-g arg ar (art baxxa, xita qawwiya, deforestazzjoni, te id ta' art agrikola g all- vilupp ta' bini u toroq, bidla fil-klima). Kontroll ta' l-g arg ar: benefi ji u problemi.

L-Ekosistema:

L-ekosistema b ala sistema ta' interrelazzjonijiet bejn organi mi ajjin, u bejn organi mi ajjin u l-elementi fi i i madwarhom. Is-sehem tal-pjanti b ala produttori. Is-sehem tal-animali b ala konsumaturi. Is-sehem li g andom erti organi mi fir-ri iklar ta' nutrijenti. St arri tal-interrelazzjoni tal-ispe i ajja (*biotic*) ma' dawk l-aspetti li mhumiex (*abiotic*) fi dan l-ekosistema tal-widien. It-theddid li qieg ed jag mel hsara lill-ekosistema naturali tal-widien tag na: art me uda minn pjanti aljeni, trejqiet odda g all-ilma tax-xita e essiv, tin is ikkaw at minn sejjes u storbu mill-vi itaturi, rimi ta' ibel u skart bl-addo , bini ta' djar u postijiet ta' divertiment.

Is-So jeta' Umana:

Il-pro ess ta' so jalizzazzjoni: in-normi u l-valuri b ala mezz ta' g aqda so jali. Ir-rwol tal-valuri fil-pro ess tal-i vilupp so jali. L-edukazzjoni fi - ittadinanza nazzjonali. Lejn edukazzjoni g al ittadinanza globali. E empji partikulari ta' Prattika tajba fl-iskejjel: l-Ekoskola, img a g al Edukazzjoni Globali (*Global Education Week*), Skejjel ghal-Azzjoni Globali (*Global Action Schools*), Connectando Mundos, Riporters g a ag g all-Ambjent (*Young Reporters for the Environment*). Il-kontribut ta' Malta fil-pro ess ta' pa i fl-Ewropa u fir-re jun tal-Mediterran mill-Indipendenza lil hawn.

Tema 2: L-Immani jar tar -Ri orsi

L- vilupp Sostenibbli:

Definizzjoni ta' vilupp sostenibbli b'ala vilupp li jirrispetta l-b'onnijiet ambjentali, soġġali u ekonomiġi ta' pajji. Il-miġuri me'tie' a biex jassiguraw is-sostenibilita' tal-industrija tal-bini fi dan il-g'ejjer Maltin (le islatura, il-idmiet tal-MEPA, l-assessjar tal-impatt ambjentali, kampanji g'all-g'arfien pubbliku, is-sehem u r-rwol tal-G' aqdiet Non Governattivi – NGO). L-addottar ta' stil ta' ajja aktar sostenibbli mi - g' a ag ta' Malta.

L-Importanza Strateġika ta' Malta matul i - minijiet:

L-importanza tal-Port il-Kbir (Ria Harbour) mal-milja ta' mien. arsa enerġali ta' kif bosta qawwiet g' amlu u u minn Malta qabel l-1530. L-importanza marittima ta' Malta matul il-perijodu tal-Kavallieri. Is-sehem ta' Malta b'ala ba' i navali u l-kontribut tag'ha fil-g'werra tal-Krimeja u fi - ew' g'werer dinjija. L-effetti tal-ftu' tas-Suez Canal u r-rwol ta' Malta b'ala entru tas-servizzi fil-Mediterran. Ir-rwol tal-Port ieles (*Freeport*) illum il-urnata.

L-Agricoltura:

Tipi ta' biedja (kultivazzjoni tar-raba', trobbija tal-bhejjem u xog'ol tar-raba' u l-bhejjem fliemkien). L-u u u l-effetti tar-rotazzjoni ta' l-uh tar-raba' (in-newba), irrigazzjoni, fertilizzanti, kontroll kemikali u bijoloġiku tal-pests, itan tas-sejje. Definizzjoni u vanta' i tal-biedja organika.

L-Ilma:

I - iklu ta' l-ilma. Il-produzzjoni, il- a na u l-provvista ta' l-ilma: l-ilma tax-xita (*run off*), sistemi ta' lqug', l-ilma tal-pan jew akwiferi, ir-*reverse osmosis* u tal-ilma tad-drena. Ir-riskji g'all ilma tal-pan jew it-tisfija tal-akwiferi: inqas xita; estrazzjoni ejda; tni' is; infiltrazzjoni ta' kimi i u ilma ba' ar.

Ri orsi li ma ji' eddux:

Tipi diversi ta' barrieri f'Malta - tal-Qawwi u tal-Franka. L-impatt negattiv tal-barrieri fuq l-ambjent Malti. Barrieri sostenibbli. Riabilitazzjoni ta' barrieri mhux u ati: rimi ta' skart tal-bini (radam), olqien ta' attrazzjonijiet turistiġi. Ri orsi ta' enerġija li ma ji' eddux: ejt, gass, fa'am (fjuwils) fossili u l-effetti tag'hom fuq l-ambjent. L-emmissjonijiet karboniġi ta' Malta mqabbla ma' pajjiġi Mediterranji o'ra tal-Unjoni Ewropeja (EU): referenza g'all-istatistika mill-Uffiġju Nazzjonali tal-Istatistika (NSO). L-u u u l-vanta' i ta' sorsi alternattivi ta' enerġija: (mir-ri, mix-xemx, mill-mew, mill-enerġija idroelettrika u sorsi eotermali mill-frig' il-ba' ar).

Il-Ba' ar:

L-impatt tal-attivita' umana fuq l-ambjent tal-ba' ar. Rimi ta' drena' mhux pro essat, tixrid ta' ejt, skart industrijali, sistemi ta' drana, l-akwakultura, olqien ta' ramliet' odra. L-effetti tat-tni' is tal-ba' ar. L-impatt tal-akkwakultura (*fish farming*) fuq l-ambjent tal-ba' ar u l-industrija tat-turizmu.

Il-Biodiversita':

It-telf ta' biodiversita' kkaw'at minn: qerda ta' abitat, ka' a u sajd mhux sostenibbli, u l-importazzjoni ta' pjanti u speġi ta' annimali aljeni g'ar-re'jun. Studju ta' ka' (*case study*) ta' biodiversita' ta' xi wied fil-g'ejjer Maltin. Protezzjoni u konservazzjoni tal-flora, il-fawna, u l-abitat tag'hom li jinstabu fil-periklu. Ir-rwol ta' risevi nazzjonali biex jipprovdu kenn g'all-ispeġi fil-periklu, jiprote' u abitat speġifiku, u biex jg' inu li - ittadini japprezzaw l-ambjent naturali. Fowkus fuq xi sit protett fil-G'ejjer Maltin.

L-Immani jar ta' l-Iskart:

It-tliet prinġipi fl-immani jar ta' l-iskart: tnaqqis ta' l-iskart, l-u u mill- did ta' l-iskart u r-ri iklar u l-erarkija tag'hom. L-iskart b'ala ri orsa. Mi bla ikkontrollata u l-inerazzjoni. Soluzzjonijiet possibbli g'all-problema ta' - ibel f'Malta.

Ir-Ri orsi Umani:

Edukazzjoni g'all-ajja g'all-i villup tar-ri orsi umani. Is-sistema ta' l-edukazzjoni f'Malta u l-i vilupp tar-ri orsi umani f'Malta. L-immani jar tar-ri orsi umani implikazzjonijiet tieg' u g'al azzjoni soġġali (l-istituzzjonijiet, is-servizzi soġġali, ix-xog'ol).

Tema 3: Il-Popolazzjoni Umana

Fatturi li ddeterminaw il-kwalità tajba tal-ajja u l-i vilupp tag hom matul i - minijiet:

Il- Popolazzjoni:

I - ieda fil-popolazzjoni. Id-distribuzzjoni tal- popolazzjoni u d-densità (fatturi po ittivi u negattivi). Il -migrazzjoni (fatturi li ji bdu u o rajn li jimbuttaw). L-impatt tal-bini tad-djar fuq l-ambjent.

Settlements:

vilupp storiku u demografiku ta' bliet u r ula Maltin. Il-qalba ta' l-ibliet u l-i vilupp ta' diversi subborgi b'referenza spejali g ar-Rabat (Malta u G awdex), il-Furjana, it-Tliet Ibliet u tas-Sliema . L-importanza storika ta' bliet qodma: l-Imdina, il-Birgu, il-Belt Valletta u Victoria. Ir ula Maltin mitlufin. L-ibliet moderni u l-estensjonijiet ta' l-ir ula Maltin b'referenza partikulari g al oni residenzjali, oni ta' ville jatura u entri turisti i. Il-kuntrast ta' dawn ma' forom qodma ta' *settlement*.

Id-djar:

Il-Mandra b ala *case study* tal-problema tad-djar u l-kundizzjonijiet sanitarji iena fl-ibliet il-qodma matul l-a ar ew sekli. Il-problema tas-sa a minn ilma kontaminat u mis-sistema inadkwata ta' drana . L-effetti tal-gwerra u r-rikostruzzjoni. Il-bini ta' oqsma tad-djar f'lokalitajiet differenti. Il-problema tad-djar battala.

Is-sa a pubblika:

L-isptarijiet u l-kura tas-sa a matul i - mien. Il-mard li jittie ed (pesta u kolera) u l-impatt tieg u fuq il-popolazzjoni. Is-sejba tal-mikrobu tad-deni irqiq fil- alib tal-mog o minn Sir Temi ammit.

L-Edukazzjoni:

L-i viluppi importanti fl-edukazzjoni mill-1800 'l hawn: Il-Kummissjoni Rjali ta' l-1836 u r-rapport ta' Keenan. Il-kwistjoni tal-lingwa u l-influwenza tag ha fuq l-edukazzjoni. Il-li ijiet ta' l-Edukazzjoni g al Kul add.

It- Trasport:

It-Trasport fuq l-art, fuq il-ba ar, u bl-ajru. Fatturi li jinfluenzaw l-g a la ta' tipi diversi ta' trasport (distanza, in, spi a u kontenut). L-i vilupp ta' modi differenti ta' trasport (i.e. karrettuni, omnibus, ferrovija, tramm, *ferries*, xarabanks) marbutin ma' l-espansjoni ta' netwerks ta' komunikazzjoni. L-influwenza tat-trasport fuq il- ajja tan-nies (mobilita', l-inegwaljanza fl-a ess, tnaqqis ta' spazju g ar-rikreazzjoni, forom differenti ta' tni is, in identi).

Tema 4: Il-Komunitajiet Umani

Il-Komunita' Lokali:

In-nies li jg ixu fi dan il-komunita' (it-tfal, i - g a ag , l-anzjani, persuni bi ti ijiet differenti).L-istituzzjonijiet fi dan il-komunita': reli ju i, edukattivi, tas-sa a, politi i, legali u ta' rikreazzjoni. L-organizzazzjonijiet, so jokulturali u reli ju i. Evalwazzjoni tar-relazzjonijiet so jali bejn dawn l-istituzzjonijiet/organizzazzjonijiet u l-individwu.

Il-Wirt Kulturali Malti:

L-elementi li jsawru l-identita' kulturali ta' poplu (il-lingwa, in-normi u l-valuri, l-i vilupp teknolo iku). Il-kultura b ala mod ta' g ajxien ta' poplu. In-normi b ala mezz ta' g aqda so jali fis-so jeta' Maltija. Id-drawwiet marbuta mal-mod kif il-Maltin ji elebraw il-festi reli ju i u dawk mhux relju i, okka jonijiet tal-familja, avvenimenti sportivi. Ir-rwol tal-valuri (ir-rispett, l-ugwaljanza fl-opportunitajiet, id-drittijiet, ir-responsabbiltajiet, il-fatt li ta etta d-differenzi fl-o rajn) fl -i vilupp tas-so jeta'.

Il-Wirt Arkitettoniku fir-Re jun tal-Mediterran:

Il-piramidi ta' l-E ittu, l-Akropoli ta' Ateni, it-tempji Griegi f'Agrigento (Sqallija) u l-Kolossew (l-Italja), il-fdalijiet klassi i ta' Sabratha (Libja) u ta' Karta ni (Tune ija) u l-arkitettura Mora f'Alhambra (Spanja).

Il-Wirt Arkitettoniku Malti:

Referenza enerjali g all-fdalijiet Pre-istori i, Puni i, Rumani, Paleo-Kristjani u Medjevali (tempji, oqbra, swar u linji ta' difi a, djar, banjijiet, torrijiet u katakombi).

Arkitettura Vernikolari:

Il-karatteristiċi ewlenin ta' raġal tipiku Malti. Bini tipiku Malti fil-kampanja u l-funzjoni tiegħu: itan tas-sejjiġ, giren, għorof, duri, mqajel u rżieżet. Referenza ġenerali għal-nies u kappelli f'Malta u Għawdex. Strutturi trogloditi.

mien il-Kavallieri:

Il-wirt arkitettoniku barokk u manerista tal-Kavallieri ta' San Ġwann (bere, palazzi, djar u knejjes). Il-Knisja Konventwali ta' San Ġwann fil-Belt Valletta. L-isptarijiet u bini ieoer tal-Kavallieri. L-Akwedott ta' Wignacourt. Il-fortifikazzjonijiet u d-difi għal-nies mien il-Kavallieri: il-bini ta' itan, swar, fortizzi u torrijiet. Id-difi għal-nies tal-Port il-Kbir u Marsamxett. Id-difi għal-nies tal-kosta. Fortifikazzjonijiet f'Għawdex.

mien l-Ingliżi:

It-tisli tad-difi għal-nies allew il-Kavallieri tal-Ordni ta' San Ġwann (Sant'Iermu, Sant'Anlu, il-Kottonera). Il-bini ta' fortifikazzjonijiet odda. L-importanza tal-linji difensivi u l-batteriji militari tul il-kosta. L-arkitettura neo-klassika u neo-gotika.

Bini Moderni:

Kostruzzjonijiet moderni u kif dawn jirriflettu l-bidla soġjali li kellha tgħaddi minnha s-soġġet Maltija mit-Tieni Gwerra Dinjija 'l hawn.

Il-Konservazzjoni u r-Restawr:

Bonnta' konservazzjoni u restawr tal-patrimonju arkitettoniku Malti. Ir-rwol ta' aġenziji governattivi (Heritage Malta). Ir-rwol tal-kunsilli lokali u l-għawdex aqdiet volontarji.

Tema 5: Ix-Xogħol u l-Industrija

L-Erba' Setturi tal-Ekonomija

L-ivlupp tal-ekonomija Maltija: minn ekonomija li tiddependi biss minn għira-fortizza għal ekonomija diversifikata. L-erba' setturi tal-ekonomija: is-settur primarju (l-agrikoltura, is-sajd u ix-xogħol tal-barrieri), is-settur sekondarju (il-manifattura), is-settur terzjarju (is-servizzi) u s-settur kwaternarju (dak di Itali). Eempji mill-ekonomija Maltija ta' dawn l-erba' setturi. L-industrija tal-manifattura (l-industrija fil-qalba tal-iblet): l-għaliq tas-siti għall-bini ta' fabbriki industrijali. L-impatt ta' l-industrija fuq l-ambjent. L-esportazzjoni u l-importazzjoni. Il-Prodott Gross Domestiku. L-ivlupp soġġekonomiku. Ir-relazzjonijiet ekonomiċi ta' Malta ma' pajjiċi oħra. It-Turizmu f'Malta: il-benefiċċji u l-implikazzjonijiet tat-turizmu għall-ekonomija u soġjali f'Malta. L-ekoturizmu. Il-perspettiva globali tat-turizmu. L-impatt negattiv tat-turizmu fuq l-ambjent.

L-Implikazzjonijiet Soġjali tax-Xogħol

L-imsieba soġjali, it-trejd unions, il-participazzjoni tal-addiema, il-koperattivi tal-addiema, il-arsien u s-sigurta' ta' saħet il-addiema fuq il-post tax-xogħol. L-immaniġar tar-riors umani u xogħol aktar effettiv. Kif l-ivlupp tal-ambjent tax-xogħol influwenza is-soġġet u l-istil tal-ajja tan-nies (l-ivlupp ta' entri kummerċjali odda, inugwaljanza ta' aħess, il-tiegħal iliet odda).

L-Istil tal-ajja f'Malta:

L-influwenza tal-mass midja, l-emigrazzjoni u t-turizmu fuq l-istil tal-ajja Maltija. L-immigrazzjoni irregolari f'Malta u l-effett tagħha fuq il-pajjiċi. L-ivlupp ta' soġġet multikulturali. L-istil kompleks tal-ajja tal-lum meta mqabbel ma' dak i jed sempliċi ta' mien ta' qabel. Id-divertiment f'Malta fis-seklu dsatax. Attivitajiet ta' divertiment: il-festa tar-raħal, it-tirrijiet ta' wiemel, l-Imnarja, il-wirrijiet agrikoli, il-Karnival, il-kani tal-banda, il-wienet ta' l-inbid u l-għana. Id-differenza bejn modi ta' divertiment ta' l-imgħodi u dawk tal-lum.

Tema 6: It-Tmexxija ta' Nazzjon

Il-Politika:

Il-politika b'ala proċess ta' parte ipazzjoni fil-ajja ivika. Il-partiti politi i u l- mod demokratiku ta' ajja g a - ittadini. Il-politika b'ala sistema mibnija fuq il-gruppi ta' pressjoni, il-partiti politi i, is-sistema parlamentari. Ir-rwol tal-partiti politi i fl-i vilupp tas-so jeta`. Ir-rwol tal-kunsilli lokali fl-i vilupp tal-kommunita` lokali. Interazzjonijiet bejn il-Gvern entrali u l-gvernijiet lokali.

L-I vilupp Kostituzzjonali f'Malta:

Is-Sette Guigno u l-kisba tal Kostituzzjoni tas-Self Government tal-1921. Il-Kostituzzjoni tal-1947 u l-introduzzjoni g'ad-dritt universali tal-vot. Il-ksib tal-Indipendenza. Malta ssir Repubblika.

Malta fl-Unjoni Ewropeja:

L-ori ini tal-Unjoni Ewropeja (EU). L-istituzzjonijiet tal-Unjoni Ewropeja: Il-Parlament Ewropew, il-Kummissarju Ewropew, il-Kunsill tal- Ministri. arsa hafifa lejn l-i vilupp politiku u ekonomiku ta' Malta fl-Unjoni Ewropeja.